

šem výboru nejsou zastoupeny a které pro jejich bohatou faktickou náplň nelze resumovat. Výbor jsme ještě doplnili kapitolou o nezávislé ženě

Dr. Jan Patočka

ÚVOD

Než jsem začala psát knihu o ženě, dlouho jsem váhala. Je to znepokojivý námět, zejména pro ženy, a není nový. Spor o feminismus stál mnoho inkoustu, nyní je již skoro uzavřen: už o tom nemluvmé. A přece se ještě mluví. A nezdá se, že by objemné žvásty vydané za poslední století tento problém nějak zvlášť osvětlily. Ostatně je tu nějaký problém? A jaký? A jsou vůbec ženy? Teorie věčného ženství má ještě své přívržence; šeptají si: „Ony jsou i v Rusku stále ještě ženami.“ Ale jiní, dobře informovaní — a často jsou to titíž lidé — vzdychají: „Žena se ztrácí, žena je ztracena.“ Neví se už, zda jsou ještě ženy, zda stále budou, zda si to máme, nebo nemáme přát, jaké místo mají na tomto světě, jaké místo by tu měly mít. „Kde jsou ženy?“ ptal se nedávno jeden krátkodobý časopis.¹ Ale napřed: co je to žena? „Tota mulier in utero; je to děloha,“ říká jeden. Ale o jistých ženách znalci prohlašují: „To nejsou vůbec ženy“, ačkoli mají dělohu jako ostatní. Všichni se shodují v názoru, že k lidskému druhu patří samičky; ty dnes představují přibližně polovinu lidstva tak jako dřív; a přece se nám říká, že „ženství je v nebezpečí“, jsme napomínány: „Buďte ženami, zůstaňte ženami, staňte se ženami.“ Každá lidská samička bytost není tedy nutně ženou; musí se podílet na té tajemné a ohrožené realitě, kterou je ženskost. Ale je tato vlastnost vylučována vaječníky? Nebo je připevněna na platónské nebe? Stačí šustivá sukně k tomu, aby ženskost sestoupila na zem? Ačkoli se některé ženy příčinnivě snaží být vtělená ženskost, nebyl model nikdy patentován. S oblibou bývá popisována neurčitými a měňavými termíny, které jako by byly vypůjčeny ze slovníku jasnoviděk. V době

¹ Dnes už nevychází, jmenoval se *Franchise*.

sv Tomáše vypadala jako esence, která se dá definovat tak bezpečně jako uspávací schopnost máku. Ale konceptualismus je na ústupu; biologické a sociální vědy už nevěří v existenci neměnně určených entit, které by byly definovány přesně danými vlastnostmi — jako například žena, žid, černoch; považují vlastnost za sekundární reakci na určitou *situaci*. Není-li dnes už ženskost, znamená to, že nikdy neexistovala. Znamená to však také, že slovo „žena“ nemá žádný obsah? To totiž vehementně tvrdí stranici osvícenské filosofie, racionalismu, nominalismu: ženy mezi lidskými bytostmi by tedy byly pouze ty, které libovolně označujeme slovem „žena“. Zejména Američanky si to rády představují tak, že žena jako taková „se už nekoná“; a když se nějaká zaostálá ještě považuje za ženu, její přítelkyně jí radí, aby šla k psychoanalytikovi a dala se této nutkavé představě zbavit. V kritice knihy *Modern Woman: A Lost Sex* (Moderní žena: ztracené pohlaví), ostatně dost vyzývavé, napsala Dorothy Parkerová: „Nemohu být spravedlivá ke knihám, které mluví o ženě jako o ženě... Můj názor je, že všichni, ať jsme muži nebo ženy, máme být prostě považováni za lidské bytosti.“ Ale nominalismus je poněkud krátkodeché učení; a protifeministé celkem snadno dokazují, že ženy nejsou muži. Jistěže žena je stejně jako muž lidská bytost; ale takové tvrzení je abstraktní. Ve skutečnosti je každá konkrétní lidská bytost vždycky v určité situaci. Odmítáme-li přívlastky jako věčné ženství, černá duše, židovská povaha, nijak tím nepopíráme, že i dnes jsou židé, černoši a ženy; toto popření neznámá pro ty, jichž se týká, osvobození, nýbrž prostě únik do neopravdovosti. Je jasné, že žádná žena si nemůže bez hloupého pokrytectví namlouvat, že je nějak vyňata z příslušnosti k svému pohlaví. Jedna známá spisovatelka před několika lety nedala svolení, aby její obraz byl uveřejněn v řadě fotografií věnovaných právě ženám spisovatelkám: chtěla být zařazena mezi muže; ale aby toho dosáhla, použila vlivu svého manžela. Ženy, které tvrdí, že jsou prostě lidmi, tj. tím co muži, dovedou se výborně dožadovat mužských ohledů a projevů úcty. Vzpomínám si také na mladou trockistku, která se na tribuně uprostřed hlučného shromáždění rozmachla k úderu pěstí do stolu, ačkoli bylo jasné vidět její křehkost; zastírala svou ženskou slabost, proto-

že byla zamilována do jednoho soudruha, jemuž se chtěla vyrovnat. Výbojný postoj, do něhož se Američanky křečovitě nutí, jen dokazuje, že jsou hnány pocitem své ženskosti. A stačí opravdu chodit s otevřenými očima, abychom konstatovali, že lidstvo se dělí na dvě kategorie jedinců, jejichž oděv, obličej, tělo, úsměv, chůze, zájmy, zaměstnání jsou zcela zřetelně odlišné. Možná že tyto rozdíly jsou povrchní, možná že jsou určeny k zániku. Ale jisté je, že teď jsou a existují s evidencí, která bije do očí.

Jestliže tedy ženu nestačí určit její funkce samičky, jestliže také odmítáme vysvětlovat ji „věčným ženstvím“ a jestliže přitom přece připouštíme, že ženy na zemi jsou, i kdyby to bylo jen přechodně, musíme si položit otázku: co je to žena?

Už sama formulace problému mi okamžitě vnuká první odpověď. Je totiž příznačné, že tuto otázku vůbec kladu. Muže by nikdy nenapadlo psát knihu o zvláštním postavení, které v lidstvu zaujímá jejich pohlaví.² Chci-li se definovat, jsem napřed nucena prohlásit: „Jsem žena.“ Tato pravda vytváří pozadí, na němž se odráží každé další určení. Muže nikdy nenapadne začít tím, že se ukáže jako jednotlivec určitého pohlaví: že je muž, rozumí se samo sebou. Je to pouze formalita na úředních záznamech obecních úřadů a při zjišťování identity, kde se rubriky mužské, ženské pohlaví jeví jako symetrické. Poměr obou pohlaví není poměrem dvou elektrických pólů: ve francouzštině slovo „l'homme“ označuje zároveň klad i neutrum, a to do té míry, že ve francouzštině říkáme lidským bytostem vůbec „les hommes“, přičemž zvláštní význam slova „vir“ se přizpůsobil obecnému významu slova „homo“. Žena se jeví jako zápor, takže každé další určení znamená jenom omezení, aniž je na druhé straně recipita. Při abstraktních diskusích mě někdy rozčilovalo, když mi muži říkali: „Tohle si myslíte, protože jste žena.“ Ale věděla jsem, že mou jedinou obranou je odpověď: „Myslím si to, protože je to pravda“, abych tak vyloučila svou subjektivitu. Nemohlo být ani řeči o tom, abych odpo-

² Kinseyho zpráva se například omezuje na to, že definuje pohlavní charakteristiky amerického muže, což je něco zcela odlišného.

věděla: „A vy si myslíte opak, protože jste muž.“ Neboť rozumí se samo sebou, že být mužem není nic zvláštního; muž je v právu, protože je muž, žena je tím, kdo je v ne-právu. Prakticky stejně jako ve starověku existovala absolutní vertikála, jež sloužila k určení toho, co je šikmé, máme nyní absolutní lidský typ, a to je typ mužský. Žena má vaječnky, dělohu; to jsou zvláštní podmínky, které ji uzavírají do její subjektivit; muži rádi říkají, že myslí žlázami. Muž zpučně zapomíná, že jeho anatomie vykazuje také určité hormony a žlázy. Vidí své tělo v přímém a normálním vztahu k světu, o němž věří, že mu rozumí v jeho objektivitě, zatímco tělo ženy považuje za zatížené vším, co je pro ně specifické: je to překážka, vězení. „Samice je samicí proto, že se jí *nedostává* určitých vlastností,“ říkal Aristoteles. „Na povahu ženy se musíme dívat z toho hlediska, že trpí přirozenou nedostatečností.“ A sv. Tomáš ho následuje a prohlašuje, že žena je „nepodařený muž“, bytost „příležitostná“. Což symbolizuje vyprávění Genese, kde se objevuje Eva vytvořená, podle Bossuetových slov, „z přebytečné kosti“ Adamovy. Lidství je něco mužského a muž definuje ženu nikoli samu o sobě, nýbrž v poměru k sobě; nepovažuje ji za autonomní bytost. „Žena, ta relativní bytost...“, píše Michelet. Stejně tak Julien Benda tvrdí v díle *Rapport d'Uriel* (Urielova zpráva): „Tělo muže má smysl samo o sobě, bez vztahu k tělu ženy, kdežto tělo ženy smysl nemá, nepředstavíme-li si zároveň muže... Muže lze myslet bez vztahu k ženě. Ale ženu nelze myslet bez vztahu k muži.“ A není také ničím jiným než tím, jak o ní muž rozhodne; proto také se o ní mluví jako o „pohlaví“ a chce se tím říci, že žena se muži jeví v podstatě jako bytost pohlavní: je pohlavím pro něho, je tedy pohlavím absolutně. Žena je určována a diferencována svým vztahem k muži, nikoli muž svým vztahem k ní; žena je nepodstatná vzhledem k podstatnému. On je Subjekt, on je Absolutno: ona je to Druhé.⁵

⁵ Tutou myšlenku vyjádřil nejzřetelněji E. Lévinas ve svém eseji *Sur le Temps et l'Autre* (O Času a tom Druhém). Říká: „Neexistuje snad situace, kde Druhost by patřila nějaké bytosti jako pozitivní přívlastek, jako podstata? Co je Druhost, která se prostě neredukuje na opozici dvou druhů téhož rodu? Domnívám se,

Kategorie Druhého je tak původní jako vědomí samo. V nejprimitivnějších společnostech, v nejstarších mytologických se vždycky setkáváme s dualitou, s dualitou Téhož a toho Druhého. K tomuto rozdělení nedošlo prvotně v důsledku rozdílnosti pohlaví, nezávisí na žádném empirickém faktu: vyplývá to mezi jiným z Granetových prací o čínském myšlení, z prací Dumézilových o Indii a o Římu. Ve dvojicích Varuna—Mithra, Uranos—Zeus, Slunce—Měsíc, Den—Noc nebyl zpočátku obsažen žádný ženský prvek; stejně jako nebyl v protikladu Dobra a Zla, principů příznivých a neblahých, pravice a levice, Boha a Lucifera; kategorie Druhého je základní kategorie lidského myšlení. Žádný kolektiv se nikdy neurčuje jako Jeden, aniž okamžitě proti sobě neklade Druhý. Stačí, aby se tři cestovatelé náhodou spolu bavili v téměř kupé, a všichni ostatní cestující se stanou „těmi druhými“, neurčitě nepřátelskými. Pro vesničana jsou „druzí“ a trochu podezřelí všichni lidé, kteří nejsou z jeho vesnice; pro rodáka jedné země jeví se obyvatelé ostatních zemí jako „cizinci“; židé jsou „druzí“ pro antisemitu, černoši jsou „druzí“ pro americké rasisty, domorodci pro kolonizátory, proletáři pro majetné třídy. Na konci své studie o různých podobách primitivních společností mohl Lévi-Strauss říci: „Přechod od přírodního stavu do kulturního se vyznačuje schopností člověka uvažovat o biologických vztazích v systému protichůdných dvojic: dvojitost, střídavost, sy-

že naprosto opačný opak, jehož opačnost není v ničem dotčena vztahem, který se může vytvořit mezi ní a jejím souvztažným členem, opačnost, která dovoluje svému členu zůstávat absolutně druhým, je ženský rod. Pohlaví není jen tak libovolná specifická diference... Odlišnost pohlaví není rovněž rozpor... Není to ani dvojitost komplementárních termínů, protože komplementární termíny předpokládají už předem existující celek... To Druhé ve své dokonalosti je ženský rod. Je to člen téhož řádu, ale opačného smyslu než vědomí.“

Předpokládám, že Lévinas nezapomíná, že žena je pro sebe také vědomím. Ale jenápadně, že se s plným vědomím staví na stanovisko muže, bez reciprocity subjektu a objektu. Když píše, že žena je tajemstvím, rozumí tím, že je tajemstvím pro muže, takže jeho popis, který se vydává za objektivní, je ve skutečnosti jen zdůrazněním mužské privilegovanosti.

metrie a asymetrie, ať jsou vyhraněné nebo jen rozplývavé, nejsou ani tak jevy, které je nutno vysvětlovat, jako spíše základní a bezprostřední fakta sociální skutečnosti.⁴ Tyto jevy by nebylo možno pochopit, kdyby lidská skutečnost byla výlučně „spolubytí“ založené na solidaritě a přátelství. Ale podle Hegela se naopak ukazuje, že už ve vědomí samém odhalujeme základní nepřátelství vůči každému jinému vědomí; subjekt se klade pouze proti kladenému: snaží se klást sebe jako to, co je podstatné, a ostatní jako nepodstatné, jako objekt.

Jenže každé jiné vědomí staví proti němu stejný nárok. Když náš rodák cestuje, pozoruje s rozhořčením, že v sousedních zemích se zase tamější rodáci dívají na něho jako na cizího; mezi vesnicemi, klany, národy a třídami bývají boje, vzájemné licitace, smlouvy a obchody, které myšlenice *Druhého* berou absolutní smysl a odhalují její relativitu; jedinci a skupiny jsou nuceni volky nevolky uznat reciprocitu svých vztahů. Jak je tedy možné, že tato reciprocita nebyla uznána mezi pohlavími, že jeden z termínů se zde utvrdil jako jediný podstatný, popíraje každou relativnost vzhledem k svému opaku, definuje ho jako ten čistě druhý? Proč ženy nepopírají svrchovanost mužského rodu? Žádný subjekt neklade sám sebe předem a spontánně za nepodstatný. Druhé se nikterak neurčuje jako Druhé, aby tak teprve definovalo Jedno; je stanoveno jako Druhé právě proto, že Jedno samo sebe klade jako Jedno. Protože tato operace není vzratná, musí se to Druhé podrobit tomuto cizímu hledisku. Odkud se bere u ženy tato povolnost?

Jsou také jiné případy, kdy se po kratší nebo delší dobu podařilo jedné kategorii absolutně převládnout nad druhou. Tuto výsadu přináší často početní nerovnost: většina vnucuje svůj zákon menšině nebo jí pronásleduje. Ale ženy přece nejsou v menšině jako američtí černoši nebo Židé. Na světě je žen aspoň tolik jako mužů. Často také dvě soupeřící skupiny byly zpočátku nezávislé; dříve se neznaly, nebo každá z nich připouštěla nezávislost druhé. Teprve nějaká historická událost podřídila slabšího

⁴ Viz C. Lévi-Strauss, *Les Structures élémentaires de la Parenté* [Počáteční struktury příbuzenství]. Děkuji C. Lévi-Straussovi, že mi laskavě zapůjčil korektury své disertace

silnějším: židovská diaspora, zavedení otroctví v Americe, koloniální výboje jsou fakta s určitými daty. V těchto případech existuje pro utištěné něco, co bylo *dříve*. Mají určitou společnou minulost, tradici, někdy i náboženství, kulturu. V tomto smyslu by bylo nejlépe opodstatněno Bebelovo přirovnání žen k proletariátu; proletáři také nejsou početně slabší a nikdy nepředstavovali uzavřené a oddělené společenství. Chybí tu tedy určitá událost, která je odlišila, ale zato je tu historický vývoj, který vysvětluje jejich existenci jako třídy a zařazení *těchto* jedinců do této třídy. Proletáři vždycky nebyli. Ale ženy byly vždycky. Jsou ženami svou fyziologickou povahou; jak daleko sahá historie, vždycky byly podřizeny mužů. Jejich závislost není důsledkem nějaké události nebo vývoje, nenastala. Snad proto, že se vymyká z povahy historického faktu, jeví se zde tato odlišnost jako absolutní. Situace, která se vytvořila v čase, může se v jiném čase změnit, jak dobře dokázali například černoši na Haiti; a naopak se zdá, že přirozená podmíněnost se vymyká změnám. Ve skutečnosti však příroda ani dějinná skutečnost nejsou nezměnitelné. Vidí-li žena sama sebe jako něco nepodstatného, co se nikdy nestane podstatným, je to proto, že sama tuto změnu neudělá. Proletáři o sobě říkají „my“. Stejně tak černoši. Kládou sami sebe za subjekt a už tím proměňují měšťáky a bělochy v „ty druhé“. Ženy — s výjimkou některých sjezdů, které zůstávají abstraktními manifestacemi — neříkají nikdy „my“. Muži říkají „ženy“ a ženy se chápou toho slova, aby se jim samy označovaly. Ale už tím ukazují, že se samy nepokládají za subjekt. Proletáři provedli revoluci v Rusku, černoši na Haiti, domorodci se bijí v Indočíně; akce žen byly vždy jen symbolickou agitací, ženy jimi nezískaly nikdy víc než to, co jim muži chtěli dopřát. Nedobily nic, pouze něco dostaly. To proto, že nemají konkrétní prostředky, aby se spojily v jednotu, která by se kladla tímto protikladem. Nemají ani minulost, ani historii, ani náboženství, které by byly jejich vlastní. A nemají jako proletáři solidaritu společné práce a zájmů. Není mezi nimi ani ta prostorová promiskuita, která dělá z amerických černochoů, z židů uzavřených v ghettech, z dělníků v Saint-Denis nebo z Renaultových továren jedno jediné společenství. Žijí rozptýleny mezi muži, připoutány byd-

lištém, práci, hospodářskými zájmy a sociálními poměry k určitým mužům — k otci nebo manželovi — a to vždy těsněji než k jiným ženám. Jde-li o buržoazní ženy, jsou solidární s měšťáky, a nikoli s ženami proletářů. Jsou-li bělošky, jsou solidární s bílými muži, nikoli s černými ženami. Proletariát by si mohl vzít do hlavy, že vyvraždí vládnoucí třídu, fanatický žid nebo černoch by mohl sníť o tom, že se zmocní tajemství atomové bomby a vytvoří lidstvo, jež bude celé židovské nebo černošské. Ale žena ani ve snu nemůže zlikvidovat muže. Pouto, které jí váže k jejím utlačovatelům, nelze srovnat s žádným jiným. Pohlavní odlišnost je skutečně biologický fakt, nikoli nějaký moment lidských dějin. Tento protiklad se vytvořil v lůně prapůvodního *Mitsein* (spolubytí) a žena jej nikdy nezrušila. Dvojice je základní jednotka, kde obě poloviny jsou k sobě připoutány: rozvrstvení společnosti podle pohlaví není možné. To podstatně charakterizuje ženu: ona je tím Druhým v celku, jehož oba díly jsou jeden druhému nezbytné

Mohli bychom si myslit, že tato vzájemnost by ženě usnadnila osvobození. Když Herkules přede vlnu u Omfalových nohou, spoutává ho žádost: proč se Omfalé nepodařilo udržet si trvalou moc? Médea zabije své děti, aby se pomstila Jasonovi; tato surová pověst vnuká myšlenku, že by žena z pouta, které váže muže k dítěti, mohla vytěžit obávanou převahu. Aristofanes si v *Lysistratě* žertovně vymyslel shromáždění žen, na němž se ženy společně pokusily využít k organizaci společnosti toho, co od nich muži potřebují: ale to je pouze komedie. Legenda, která líčí, jak se Sabinky po únosu vzeprěly svým únoscům tím, že umřněně zůstávaly neplodné, nám také vypravuje, že muži je prostě zbili řemeny a tak magicky přemohli jejich odpor. Biologická potřeba — pohlavní touha a touha po potomstvu — která činí muže závislým na ženě, nepovznesla ženu sociálně. Pán a otrok jsou také spojení vzájemnou hospodářskou potřebou, která otroka neosvobozuje. Je to proto, že ve vztahu pána a otroka pán *nevychází* z potřeby toho druhého; má prostě moc, aby tuto potřebu uspokojil, a nestává se jejím prostředkem. Otrok zase naopak ve své závislosti, z naděje nebo ze strachu činí obsahem svého nitra potřebu svého pána. I když naléhavost potřeby je u obou stejná, působí vždy ve

prospěch utlačovatele a v neprospěch utlačeného. Tím se také vysvětluje, proč osvobození dělnické třídy bylo tak pomalé. A žena vždycky byla když ne mužovou otrokyní, tedy aspoň jeho vazalkou. Obě pohlaví si nikdy nerozdělila svět rovným dílem. A i dnes, třebaže se její postavení vyvíjí, je žena v těžké nevýhodě. Skoro v žádné zemi není její zákonné postavení stejné jako postavení muže a často jí zákony značně poškozují. I tam, kde jsou jí práva abstraktně přiznávána, dlouhý zvyk zabraňuje, aby došla konkrétního vyjádření navenek. Hospodářsky představují muži a ženy téměř dvě kasty. I když je všechno zdánlivě stejné, muži mají vždycky výhodnější postavení, vyšší mzdy a více nadějí na úspěch než jejich nedávné konkurentky. V průmyslu, v politice atd. obsazují mnohem více míst, a to místa nejdůležitější. Vedle konkrétní pravomoci mají prestiž, jehož tradicí celá výchova dítěte udržuje dále. Přítomnost zahrnuje minulost a v minulosti dělali dějiny muži. V době, kdy se ženy začínají účastnit vytváření světa, patří svět mužům. Muži o tom nepochybují a ženy pochybují jen nepatrně. Odmítnout být tím Druhým, odmítnout spoluúčast na tom, co dělají muži, by pro ně bylo spojeno se ztrátou všech výhod, které jim může přinést spojení s nadřazenou kastou. Mužlenní pán bude hmotně podporovat ženu-vazala a vezme na sebe ospravedlnění její existence. Žena tím uniká hospodářskému riziku a vyhýbá se i metafyzickému riziku svobody, která musí bez cizí pomoci vynalézat své cíle. Je to skutečnost, že vedle snahy každého individua klást se jako subjekt, což je nárok mravní, je v každém individuu pokušení uniknout vlastní svobodě a učinit ze sebe věc. Je to cesta neblahá, protože je pasivní, odcízená, ztracená, protože tu je každý takový jedinec kořistí cizí vůle, odříznut od své transcendence, připraven o každou hodnotu. Ale je to cesta snadná. Člověk se tak vyne úzkostem a napětí existence, která chce být opravdově vzata do rukou. Muž, který dělá z ženy tu *Druhou*, setká se u ní tedy s hlubokou součinností. Žena se nedožaduje být subjektem, protože k tomu nemá konkrétní prostředky, protože silně pocítuje nevyhnutelné pouto, které jí váže k muži, aniž jí poskytuje reciprocitu, a protože se jí často role té *Druhé* zamlouvá.

Ale ihned se nám vnucuje jiná otázka: jak celá tato

historie začala? Je pochopitelné, že se dualita pohlaví projevila konfliktem jako každá dualita. Je pochopitelné, že když se jednomu z těch dvou podařilo prosadit svou nadřazenost, musila to být nadřazenost absolutní. Zbývá nám tedy vysvětlit, jak to, že muž na začátku vyhrál. Zdá se, že by byly ženy mohly zvítězit, nebo že by byl aspoň zápas mohl zůstat navždy nerozhodný. Jak to přijde, že tento svět odjakživa patřil mužům a že teprve dnes se to začíná měnit? Je to změna k dobrému? Bude mít za následek skutečně stejné rozdělení světa mezi muže a ženy?

Tyto otázky nejsou zdaleka nové. Mnohokrát se už na ně odpovídalo. Ale právě ten jediný fakt, že žena je ta *Druhá*, popírá všechna ospravedlnění, která mohli podat muži. Všechna ospravedlnění jim byla příliš zřejmě diktována jejich prospěchem. „Vše, co kdy muži napsali o ženách, musí být podezřelé, protože jsou i soudci i souzenými,“ řekl v 17. století Poulain de la Barre, málo známý feministka. Mužové vždy a všude stavěli na odiv uspokojení nad tím, že jsou králi všeho stvoření. „Blahoslaven budiž Bůh, náš Pán a Pán všeho světa, že mě neučinil ženou.“ říkají židé ve své ranní modlitbě a jejich manželky odevzdaně šeptají: „Blahoslaven budiž Pán, že mě stvořil podle své vůle.“ První dobrodíní, za něž Platón děkoval bohům, bylo, že jej stvořili svobodným, a nikoli otrokem, a druhé, že jej stvořili mužem, a nikoli ženou. Ale muži by se nemohli plně těšit z tohoto privilegia, kdyby je nepovažovali za absolutní a dané na věky: ze své nadřazenosti učinili právo. „Poněvadž tvůrci zákonů byli muži, dávali přednost svému pohlaví a právníci pak obrátili tyto zákony v zásadní principy,“ říká Poulain de la Barre. Zákonodárci, kněží, filosofové, spisovatelé, vědci se vši závilostí stále dokazovali, že podřízené postavení ženy je vůle nebes, užitečná pro pozemský život. Náboženství, poněvadž je vymysleli muži, odrážejí tuto jejich vůli panovat: ve vyprávění o Evě nebo o Pandoře našli muži své zbraně. Postavili filosofii, teologii do svých služeb. Jak jsme viděli z citovaných vět Aristotelových i z výroků sv. Tomáše. Satirikové a moralisté už od starověku zálibně ukazovali na ženské slabosti. Dobře víme, jakému krutému vyšetřování a přísnému soudu byly ženy podrobeny v celé francouzské literatuře: Montherlant s menší

vervou navazuje na tradici, kterou představuje Jean de Meung. Toto nepřátelství je někdy podložené, jindy jen lacinou zdůvodněné. Ve skutečnosti se za ním skrývá vůle po sebeospravedlnění, více nebo méně maskovaná. „Je snazší obvinít jedno pohlaví než omluvit druhé,“ říká Montaigne. V některých případech je tento postup zřejmý. Je například nápadné, že římský zákoník, který omezuje práva ženy, poukazuje na její „slabý rozum a křehkost“ ve chvíli, kdy se žena oslabením rodiny stává nebezpečím pro mužské dědice. Křiklavý příklad máme i z 16. století, kdy ve snaze udržet vdanou ženu v podřízenosti dovolávají se autority sv. Augustina, který prohlašuje, že „žena je živočich, který nemá ani pevnost, ani stálost“, zatímco neprovdanou ženu uznávají za schopnou, aby vládla svými statky. Montaigne velmi dobře pochopil libovůli a nespravedlnost údelu přiřčeného ženě: „Ženy nemají tak docela nepravdu, když odmítají řád, který je na světě zaveden, tím spíše, že ho stanovili muži bez nich. Mezi námi a ženami vládne nezbytně zápas a lest.“ Ale přece jen nejde tak daleko, aby se stal jejich zastáncem. Teprve v 18. století se někteří hluboce demokratičtí muži dovedou podívat na ženskou otázku objektivně. Zejména Diderot se snaží dokázat, že žena je lidská bytost stejně jako muž. O něco později jí se zápalem hájí Stuart Mill. Ale to jsou filosofové zcela výjimečně nestranní. V 19. století potyčky o feminismus znovu dostávají stranický ráz. Jedním z důsledků průmyslové revoluce je účast ženy na produktivní práci: v té chvíli feministické požadavky překračují oblast teorie, nacházejí svou hospodářskou základnu; jejich odpůrci se stávají o to útočnějšími. Ačkoli pozemkové vlastnictví už zčásti pozbylo svého významu, buržoazie ulpívá na staré morálce, která vidí v pevnosti rodiny záruku soukromého vlastnictví: ženu vyhrazuje pro domácnost, tím spíše, že emancipace ženy hrozí doopravdy. Dokonce i v rámci dělnické třídy se muži pokoušeli zabrzdit toto osvobození, poněvadž se jim ženy jevily jako nebezpečné konkurentky, a to tím více, že byly zvyklé pracovat za nízké mzdy. Aby dokázali podřadit ženu, dovolávali se protifeministé už nejen jako dříve náboženství, filosofie, teologie, ale i vědy: biologie, experimentální psychologie atd. Byli ochotni přiznat *druhému* pohlaví nanejvíš „rovnost s rozdílností“ Tato formule,

kteřá měla velký úspěch, je velmi významná: je to přesně totéž, co uplatňují zákony Jima Crowa pro americké černochoy. Tato, abychom tak řekli, rovnostářská segregace posloužila jen k zavedení nejpřísnější diskriminace. V této shodě není nic náhodného: ať jde o rasu, třídu, kastu nebo o pohlaví v situaci podřízenosti, jsou způsoby ospravedlnování vždycky tytéž. „Věčné ženství“ je obdoba „černé duše“ nebo „židovské povahy“. Židovský problém je jinak ve svém celku velmi odlišný od obou druhých. Žid pro antisemitu není ani tak nižší bytostí, jako spíše nepřítel a nepřiznává se mu na světě žádné vlastní místo. Spíše je tu přání zničit a likvidovat ho. Ale existují hluboké analogie mezi postavením ženy a černocho: ženy i černoši se dnes emancipují od téhož poručnickování a dříve panující kasta je chce udržet „na jejích místech“, to jest na místech, které jim dala. V obou případech se vládnoucí kasta rozplývá ve víceméně upřímně chvále ctnosti „dobrého černocho“ s neuvědomělou, dětinskou, usměvavou duší, černocho rezignovaného, a „opravdu ženské“ ženy, to jest frivolní, nevyspělé, neodpovědné, poddané muži. V obou případech argumentuje tato kasta stavem, který ve skutečnosti sama vytvořila. Je známo rčení Bernarda Shawa: „Bílý Američan degraduje černocho na čističe bot a vyvozuje z toho, že černocho není k ničemu jinému, než aby čistil boty.“ Tento bludný kruh snadno najdeme ve všech obdobných situacích; když je nějaká osoba nebo skupina osob udržována v podřízeném postavení, znamená to vždy, že je podřadná; ale bylo by třeba dorozumět se právě o slůvku *je*. Svévolnost je tu právě v tom, že se mu dává podstatný význam, zatímco ve skutečnosti má jen dynamický hegelovský smysl; *být* znamená být výsledkem procesu stávání, tj. že člověk se stal, byl učiněn takovým, jak se projevuje: ano, ženy jako celek jsou dnes podřadnější než muži, tj. jejich postavení jim poskytuje pouze ty nejmenší možnosti. Otázka je, má-li tento stav zůstat navěky.

Mnoho mužů si to přeje. Všichni dosud nesložili zbraně. Konzervativní buržoazie stále ještě vidí v emancipaci ženy nebezpečí, které ohrožuje její morálku a její zájmy. Někteří muži se bojí ženské konkurence. V časopise *Hebdo-Latin* nedávno jeden student prohlásil: „Každá studentka, která se stane lékařkou nebo advokátkou, nás okrádá

o jedno místo.“ Ten rozhodně neměl pochybnosti o svých právech na tento svět. Hospodářské zájmy však nejsou jediným momentem ve hře. Jedna z výhod postavení utlačovatele je ta, že i nejnižší postavený mezi nimi se cítí *nadřazeným*: „Chudý běloch“ z jihu USA se může utěšovat tím, že není „špinavý negr“. A bohatší a šťastnější běloši dovedou této bělošské pýchy velmi dobře využít. Stejně tak i nejprůměrnější muž se cítí mezi ženami polobohem. Pro Montherlanta bylo mnohem snadnější považovat se za hrdinu, když se srovnával s ženami (ostatně záměrně vybranými), než když měl hrát svou roli muže mezi muži; roli, již se mnohá žena zhostila lépe než on. Tak v jednom ze svých článků ve *Figaro Littéraire* mohl pan Claude Mauriac — jehož silnou originalitu každý obdivuje — napsat o ženách: „Nasloucháme s tónem [sic!] zdvořilé lhostejnosti... té nejduchaplnější z nich, protože dobře víme, že její duch více nebo méně výrazně obráží myšlenky, které pocházejí od nás.“ Nejsou to zřejmě vlastní myšlenky pana C. Mauriaca, které by jeho partnerka „obrážela“, protože žádná taková jeho myšlenka není známa. Že její myšlenky jsou odrazem myšlenek mužů, je možné; vždyť i mezi muži je dost takových, kteří považují za své myšlenky, které nevymyslili. Mohli bychom se zeptat, zda by nebylo v zájmu Clauda Mauriaca, aby si trochu popovídal s dobrým odrazem Descartesa, Marxe, Gida, než aby se bavil sám se sebou. Pozoruhodné je, že slovem *my* se ztotožňuje se sv. Pavlem, Hegelem, Leninem, Nietzsche a z výše jejich velikosti s pohrdáním shlíží na stádo žen, které se odvažují mluvit s ním jako rovné s rovným. Abych řekla pravdu, znám nejednu ženu, která by neměla trpělivost snášet u pana Mauriaca „tón zdvořilé lhostejnosti“.

Zdržela jsem se u tohoto příkladu, protože zde mužská prostoduchost prostě odzbrojuje. Je mnoho jiných, daleko jemnějších způsobů, jimiž muži využívají k svému prospěchu „druhosti“ ženy. Pro všechny, kteří trpí komplexem méněcennosti, je to zázračná masť: nikdo není arogantnější vůči ženám, nikdo není tak agresivní nebo pohrdavý jako muž, který si není zcela jist svou mužností.

⁵ Nebo aspoň se domníval, že může.

Kdo se neostýchá svých bližních, je spíše ochoten uznat v ženě bližního; ale i jim je přece jen mýtus Ženy, Druhé, z mnoha důvodů milý.⁶ Nemůžeme jim vytýkat, že se jim nechce s radostí obětovat všechna dobrodíní, která jim z něho plynou. Vědí, co by ztratili, kdyby se vzdali představy ženy takové, jak o ní sní, a nevědí, co by jim přinesla žena taková, jaká bude zítra. Je třeba mnoho sebezapření, aby si odepřeli potěšení považovat sami sebe za jediný a naprostý subjekt. Ostatně velká většina mužů tento nárok nečiní výslovně. *Netvrdí* o ženě, že je něco nižšího; jsou dnes příliš proniknuti demokratickým ideálem, aby neuznávali ve všech lidských bytostech bytosti sobě rovné. V rodině se žena dítěti a mladistvému zdá oděna stejnou společenskou důstojností, jakou mají dospělí muži; mladý muž potom zakouší ve své touze a lásce zdráhání a nezávislost vytoužené a milované ženy; když se ožení, ctí ve své ženě manželku, matku a v konkrétní zkušenosti manželského života se žena vedle něho prosazuje jako svobodná bytost. Může se tedy přesvědčit, že mezi pohlavími už není rozdíl společenského stupně a že zhruba řečeno přes všechny rozdíly je mu žena rovná. Pokud přece konstatuje, že žena před ním v něčem zůstává — nejdůležitější je menší odborná schopnost — přičítá to její přirozenosti. Pokud zaujímá vůči ženě postoj spolupráce a blahovůle, drží se zásady abstraktní rovnosti a konkrétní nerovnosti, kterou konstatuje, nijak výslovně neklade. Ale jakmile se dostane s ženou do konfliktu, situace se obrátí: bude se držet konkrétní nerovnosti a vyvodí z toho, že může popřít i abstraktní rovnost. A tak mnoho mužů skoro upřímně tvrdí, že ženy jsou

⁶ Významný je článek Michela Carrougese, který přineslo číslo 292 časopisu *Cahiers du Sud*. Píše s rozhořčením: „Přáli by si, aby neexistoval žádný mýtus ženy, nýbrž pouze smečka kuchařek, matrn, poběhlic, modrých punčoch, které by měly za úkol dávat potěšení nebo užitek.“ To znamená, že podle něho žena sama o sobě nemá existenci; přihlíží pouze k její funkci v mužském světě. Její smysl a účel je v muži; pak skutečně můžeme dát přednost její poetické „funkci“ před každou jinou. Otázka je přesně vědět, proč bychom jí měli definovat právě jejím vztahem k muži.

rovny mužům, a že tedy nemají oč bojovat, ale také zároveň, že ženy se nikdy nemohou vyrovnat muži a že jejich požadavky jsou zbytečné a marné.⁷ Pro muže je totiž obtížné ocenit nesmírnou důležitost společenských diskriminací, které se navenek jeví bezvýznamné a jejichž mravní a duševní odezvy u žen jsou tak hluboké, že se může zdát, že pramení v původní přirozenosti žen. Muž, i když má k ženě největší sympatie, nikdy dobře nezná její konkrétní situaci. Není tedy záhodno věřit mužům, když se snaží hájit výsady, jejichž celý dosah nedovedou ani pochopit. Nedáme se proto zastrašit počtem a prudkostí útoků namířených proti ženám, ani se nedáme obloudit zlástnou chválou, kterou je zahrnována „opravdová žena“; ani se nedáme zřkat nadšením, jež vyvolává ženský úděl u mužů, kteří by jej za nic na světě s ní nechtěli sdílet.

Nicméně s nemenší nedůvěrou musíme přistupovat k argumentům feministů: polemický zájem je často zbaňuje vši ceny. „Ženská otázka“ je tak neplodná proto, že mužská výbojnost z ní udělala „hádku“; a když se hádáme, nemyslíme dobře. Obě strany se neúměrně snažíly dokázat, že žena je nadřazena, podřazena nebo rovna muži. Byla stvořena po Adamovi, je tedy zřejmě bytost druhotná, říkají jedni; naopak, namítají druzí, Adam byl jenom pokus a lidská bytost v plné dokonalosti se Bohu podařila, teprve když stvořil Evu. Její mozek je menší, ale naopak relativně je větší. Kristus se narodil jako muž; bylo to možná z pokory. Každý z těchto argumentů vyvolává okamžitě opak a často jsou oba falešné. Pokusíme-li se vidět věc jasně, musíme tyto vyšlapané cestičky opustit, musíme odmítnout neurčité pojmy nadřazenosti, podřadnosti, rovnosti, které pokazily celou diskusi, a přistoupit k věci novým způsobem.

Ale jak tedy klást otázku: a především, jaké máme právo tuto otázku klást? Muži jsou soudci i souzení; ženy také. Kde tedy najít nějakého anděla? Po pravdě řečeno, anděl by byl špatným soudcem, neznal by všechna fak-

⁷ Muž například prohlašuje, že neshledává, že by jeho žena byla méněcenná, protože nemá zaměstnání: péče o rodinný krb je stejně ušlechtilá atd. Nicméně při prvním sporu vzplane: „Ty by ses beze mne nedovedla uživit!“

ta problému; hermafrodit je také případ docela zvláštní, protože není zároveň mužem a ženou, ale spíše ani mužem ani ženou. Mám za to, že pro vyjasnění situace ženy jsou celkem ještě nevhodnější určité ženy. Dopouštíme se sofistiky, když chceme Epimenida podřadit pojmu Kréšana a každého Kréšana pojmu lháře. Mužům a ženám nediktuje upřímnost či faleš nějaká tajuplná podstata; je to jejich postavení, které je činí více nebo méně schopnými hledání pravdy. Mnoho dnešních žen, které měly to štěstí, že jim byly vráceny výsady lidské bytosti, si může dovolit přepych nestrannosti: my dokonce pocítujeme její potřebu. Nejsme už takové jako naše starší sestry spolubojovnice; svůj boj jsme zhruba vyhrály. OSN v posledních diskusích o statusu ženy stále kategoricky zdůrazňovala, že dochází k realizaci rovnosti pohlaví, a mnohé mezi námi už nemusely cítit své ženství jako nesnáze nebo překážku. Mnohé problémy se nám zdají podstatnější než ty, které se nás přímo dotýkají: už samo toto odpoutání nám dovoluje doufat, že náš postoj bude objektivní. A přitom my známe ženský svět důvěrněji než muži, protože v něm máme své kořeny. Bezprostředněji chápeme, co znamená pro lidskou bytost skutečnost, že je ženou, a také se více staráme, abychom to věděly. Řekla jsem, že jsou podstatnější problémy; to ovšem nebrání, aby si náš problém neuchoval v našich očích jistou důležitost: jak dalece se skutečnost, že jsme ženy, odrazila v našem životě? Které výhody nebo vyhlídky nám tím byly dány a které odeprány? Jaký osud mohou očekávat naše mladší sestry a kterým směrem je třeba je orientovat? Je například, že ženská literatura je za našich dnů naplněna mnohem méně stížnostmi a požadavky než za éry dualistických polemik a více úsilím o jasnost. Tato kniha je jedním z pokusů udělat tečku.

Ale je samozřejmě nemožné pojednávat o jakémkoli lidském problému bez zaujetí: již způsob, jak klademe otázky a jaké perspektivy přijímáme, předpokládá určitou hierarchii zájmů. Každá kvalita už v sobě zahrnuje hodnoty; neexistuje žádný popis tzv. objektivní, za nímž by nestálo nějaké etické pozadí. Místo abychom se snažili zastřít zásady, které tak nebo onak pronikají, raději je hned vyslovíme. Tak aspoň není třeba říkat na každé stránce, jaký smysl dáváme slovům nadřazený, podřadný,

lepší, horší, pokrok, úpadek atd. Když prohlížíme některá díla věnovaná ženě, vidíme, že autoři nejčastěji zaujímají stanovisko veřejného blaha, obecného zájmu. Pravda je, že každý tím rozumí zájem společnosti, kterou chce udržet nebo ustavit. Pokud jde o nás, máme za to, že není jiné veřejné blaho než to, které zajišťuje soukromé blaho občanů. Instituce posuzujeme ze stanoviska konkrétních vyhlídek, které jsou dány jednotlivci. Ale nesměšujeme myšlenku soukromého zájmu s myšlenkou štěstí: to je jiné hledisko, s nímž se také často setkáváme. Nejsou ženy v harému šťastnější než voličky? Neří hospodně šťastnější než dělnice? Nevíme dost dobře, co slovo štěstí znamená, a ještě méně víme, jaké opravdové hodnoty skrývá. Nemáme žádnou možnost změřit štěstí druhého a vždy je snadné prohlásit za šťastné to postavení, které někomu chceme vnutit: ti, kdo jsou odsuzováni k stagnaci, jsou prohlašováni za šťastné pod záminkou, že štěstí je v nehybnosti. Je to tedy pojem, na nějž se nebudeme odvolávat. Přijímáme perspektivu existencialistické morálky. Každý subjekt se konkrétně uplatňuje ve svých rozvahách jako transcendence; naplňuje svou svobodu teprve ustavičným přesahováním a pokračováním k dalším svobodám; není jiné ospravedlnění přítomné existence kromě rozpinání do nekonečně a neurčitě otevřené budoucnosti. Pokaždé, kdy transcendence upadne do imanence, je to znehodnocení existence v jakési „bytí o sobě“, znehodnocení svobody ve faktičnost. Tento pád je mravní poklesek, když k němu subjekt dává svůj souhlas; je-li subjekt vnučen, bere na sebe podobu újmy nebo útlatku. V obou případech je to naprosté zlo. Každý jednatel, který se stará o to, jak ospravedlnit svou existenci, zakouší ji jako neurčitou a nekonečnou potřebu transcendovat sám sebe. A to, co zvláštním způsobem určuje postavení ženy, je skutečnost, že jako každá lidská bytost je sice autonomní svobodou, ale objevuje sama sebe a provádí svou volbu ve světě, v němž jí muži vnučují, aby se považovala za Druhou, a chtějí z ní udělat objekt, ponechat ji v imanenci, protože její transcendence bude vždy překročena jiným, podstatným a svrchovaným vědomím. Drama ženy je konflikt mezi základním požadavkem každého subjektu, který se vždycky pokládá za podstatný, a požadavky situace, která z ní

vytváří bytost nepodstatnou. Jak může lidská bytost dojít naplnění v ženských podmínkách? Jaké cesty jsou jí otevřeny? Které vedou naopak do slepých uliček? Jak dosáhnout nezávislosti uprostřed závislosti? To jsou základní otázky, které chceme vyjasnit. Znamená to, že vyhlídka jedince, o němž se zajímáme, nebudeme definovat jakožto štěstí, ale jakožto svobodu.

Je zřejmé, že tento problém by neměl žádný smysl, kdybychom předpokládali, že žena je zatížena fyziologickým, psychologickým nebo ekonomickým osudem. Začneme tedy diskutovat o jednotlivých hlediskách, jež vůči ženě zaujímá biologie, psychoanalýza, historický materialismus. Potom se pokusíme pozitivně ukázat, jak se vytvořila „ženská skutečnost“, proč byla žena definována jako ta Druhá a jaké to mělo důsledky ze stanoviska mužů. Potom podáme z hlediska žen obraz světa tak, jak je jim předestřen, takže budeme s to pochopit, na jaké nesnáze ženy narážejí ve chvíli, kdy se snaží vymknout se ze sféry, která jim byla až dosud vyhrazena, ve chvíli, kdy usilují o to, aby byly účastny lidského *spolubytí*.

OSUD (Résumé)

Biologie není s to dokázat nezbytnost pohlavního rozmnožování, a tedy ani různosti pohlaví, popřípadě jedinců s oddělenými buňkami. Jediné, co z jejich dat zřetelně vyplývá, je fakt součinnosti pohlaví při reprodukci zdrcující většiny organických druhů. Nelze z nich však na žádném stupni odvodit sluzebnost či podřadnost jednoho pohlaví vůči druhému, jak se to tradičně děje na základě tendenčního výkladu pasivity ženské části vůči složce mužské, nýbrž na všech stupních je to reprodukce, která užívá obou pohlaví k svému nadřazenému cíli. Na nižších stupních, kde je reprodukce takřka jediným obsahem animalního života, vzniká někdy dojem, že mužská část je defavorizována. Není však o nic objektivnější než dojem vznikající na individualizovaném nejvyšším životním pólu, že nadřazenost patří mužskému pohlaví. Je ovšem pravda, že u vyšších obratlovců, a hlavně u savců dochází k uvolnění samčí části vůči reprodukční funkci, takže samičí složka je ve větším područí vůči zachování druhu. Nejvíce je to patrné právě u člověka, u ženy s jejím menstruačním cyklem, krizemi dospívání a menopauzy. Ze všech živých bytostí právě žena je nejvíce odcizena svému individuálnímu životu, zároveň však toto odcizení nejostřeji pocítuje a proti němu reaguje. Neexistuje žádný biologický rys, který by svědčil pro podřadnost ženy po jakékoli stránce vyjma hrubou fyzickou silou, ale ani tu nelze uvažovat izolovaně a bez vztahu k historicko-sociálním faktorům, které teprve biologická data zformují v soustavu hodnot, norem a zvyklostí. To znamená, že nadřazenost muže nad ženou není datum biologické a v biologii nemá žádnou oporu. Žena znamená spíše kontinuitu života, muž spíše přetržitost aktivní, tvůrčí přítomnosti: obojího je třeba, o ničem nelze a priori tvrdit, že má přednost.

Také psychoanalýzy se používá k tomu, aby se odcizení ženy odůvodňovalo domněle vědecky. Neboť psychoanalyticky de-

finují ženskou sexualitu nekriticky na základě mužské, takřka v jejím rámci. Postoje směřující k osvobození od pudového tlaku a nadvlády komplexů jsou charakterizovány jako „mužné“ a to pak odsuzuje ženu, aby ve všem, co směřuje k osvobození, byla automaticky napodobitelkou muže. Ve skutečnosti je možno od psychoanalýzy přijmout mnohá vysvětlení, zvláště vysvětlení způsobu, jímž se žena vyhýbá svému pravému osvobození. K opravdovému pochopení jejího společenského oprávnění i jejího emancipačního boje je však nutno vyjít od společensko-historického světa s jeho hospodářskou a sociální strukturou.

Přítom je však třeba mít na mysli, že ani historie techniky ve vztahu k oběma pohlavím nevysvětlí beze zbytku historický fakt podřazenosti a podcenění ženy. Nelze sice popřít, že užití bronzu dalo muži příležitost hospodářsky uplatnit svou sílu a v extenzivním polním hospodářství za pomoci otrockých sil zatlačit hospodářský význam ženy, ale odkud onen mohutný zájem muže o vlastnictví, schopný vést až k úplnému opuštění dosavadní hospodářsko-společenské organizace, přímětní vespolnosti? Teprve původní impuls člověka, aby ve své biologicko-společenské situaci uplatnil aktivně svou svobodnou existenci, může vysvětlit historickou roli obou pohlaví a vývoj jejich vztahů. To však není přirodní osud, nýbrž dějinný čin.

Tento svět vždycky patřil mužům, ale žádné z dosavadních odůvodnění tohoto faktu se nám nezdá dostatečné. Teprve až znovu uvážíme údaje prehistorie a etnografie ve světle existenciální filosofie, pochopíme, jak vznikla hierarchie pohlaví. Řekli jsme již, že když dvě kategorie lidí přijdou do styku, každá chce té druhé vnutit svou svrchovanost. Jsou-li obě strany schopny tyto nároky hájit, vytvoří se mezi nimi vztah vzájemnosti buď nepřátelské, nebo přátelské, vždycky však napjaté. Získá-li jedna z nich výsadní postavení, vítězí nad druhou a snaží se pak udržet ji v poddanství. Je tedy pochopitelné, že muž chtěl panovat nad ženou. Ale jaká výsada mu umožnila tuto vůli prosadit?

Homo faber je od prvopočátku vynálezce. Už hůl, kyj, jimiž se ozbrojil, aby srážel ovoce, aby zabíjel zvířata, jsou nástroje pro snadnější ovládnutí světa. Neomezuje se na to, že přinese domů ryby, které vylovil z moře; musí nejdříve ovládnout vodu tím, že si vyhloubí z kusu dřeva člun; aby se zmocnil bohatství světa, přivtělí si i sám svět. V této činnosti zakouší svou moc. Klade si cíle a pak k nim plánuje cesty, uskutečňuje svou existenci. Tvoří, aby si udržoval, co má. Překračuje přítomnost, otvírá budoucnost. Proto také lovecké a rybářské výpravy jsou posvátné povahy. Jejich úspěšné výsledky oslavuje triumfy. Muž v nich vzdává hold svému lidství. Tuto pýchu projevuje i dnes, když postaví přehradu, mra-kodrap, atomový reaktor. Nepracoval jen proto, aby uchoval daný svět. Zbořil jeho hranice, položil základy nové budoucnosti.

Jeho činnost má ještě jinou dimenzi, která jí dává svrchovanou důstojnost: je často nebezpečná. Kdyby krev